

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבו עי

פרשת יתרו, תשע"ג
מספר 1003מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

וְאָשָׂא אֶתְכֶם עַל פְּנֵי נְשָׁרִים עליית יהודי תימן לישראל לאחר קום המדינה ד"ר דב לויטן

"וְאָשָׂא אֶתְכֶם עַל פְּנֵי נְשָׁרִים וְאָבָא אֶתְכֶם אֵלַי" (יט:ד). רש"י על אתר מפרש בעקבות המכילתא: כנשר הנושא גוזליו על כנפיו שכל שאר העופות נותנים את בניהם בין רגליהם, לפי שמתיראין מעוף אחר שפורח על גביהם, אבל הנשר הזה אינו מתירא אלא מן האדם שמא יזרוק בו חץ לפי שאין עוף אחר פורח על גביו. לכך נותנו על כנפיו אומר מוטב יכנס החץ בי ולא בבני. גם אבן עזרא מסתמך על המכילתא כאשר הוא עומד על תכונותיו המיוחדות של הנשר: "כי הנשר יגביה באויר למעלה מכל עוף, והכל מפחדים ממנו והוא לא יפחד". המשמעות בזיקה לפרשתנו: ה' יביא את בני ישראל ממצרים להר סיני במהירות גדולה, בקלות וגם בביטחון.

"על כנפי נשרים" בעת החדשה

"על כנפי נשרים" הוא הכינוי שניתן למבצע העלאתם של יהודי תימן, שראשיתו זמן קצר לאחר קום המדינה. בזמן קצר עלו כ-50,000 יהודים מתימן (ועדן) ברכבת אווירית של כ-450 טיסות. בתימן נותרו פחות מ-2,000 יהודים. עלייה זו ידועה גם בכינוי "מרבד הקסמים", אף כי מבחינה מהותית השם המתאים והמקובל על העולים עצמם הוא "על כנפי נשרים". זאת הייתה תופעה מיוחדת של קהילה בגולה שהתחילה מרצון ממניעים דתיים-רוחניים עמוקים.

הרקע ההיסטורי של עליית יהודי תימן לארץ-ישראל

קהילת יהודי תימן הייתה מן הקהילות היהודיות הקדומות בגולה. ראשיתה, על פי המסורת, כבר בימי בית ראשון. במהלך השנים הגיעו עולים בודדים מתימן לארץ-ישראל, אך בעת החדשה השתנה המצב. בשנת תרמ"ב (1881-1882), לצד עליית "הבילויים", הגיע גל ראשון של עולים מתימן (עליית "אעלה בתמר"). רבים מהעולים לא עמדו בתלאות הדרך ושבנו לתימן. עד שנת 1906 עלו כ-3,000 יהודים מתימן לארץ ישראל. גל נוסף של עלייה החל ב-1911, בתקופת העלייה השנייה, בעקבות שליחותו של שמואל יבניאלי, שמטרתה הייתה לעודד את יהודי תימן לעלות ולסייע במאבק לכיבוש העבודה העברית במושבות. באותם ימים הגיעו לארץ כ-2,000 עולים מתימן. הם התיישבו במושבות, עבדו במשקי איכרים והקימו שכונות משלהם. הם חיו בצניעות ובתנאים קשים והסתפקו כמועט. בשנות המנדט המשיכו יהודי תימן לעלות לישראל, ויש לציין במיוחד את העלייה הגדולה בשנים 1943-1944. עקב מלחמת העולם השנייה והשואה הנוראה הופנו רוב ה"סרטיפיקטים" (אישורי העלייה) ליהודי תימן, ולראשונה בהיסטוריה ניתן לדבר על "עלייה המונית" לארץ-ישראל.¹ עד 1945 הגיעו לארץ כ-4,300 עולים מתימן, אולם בשלב זה סגרו

* ד"ר דב לויטן מלמד היסטוריה של מדינת ישראל בחוג המשולב למדעי החברה באוניברסיטה ובמכללה האקדמית אשקלון. הוא פרסם מחקרים על עליית יהודי תימן וקליטתם בישראל, ומחקריו על "פרשת ילדי תימן הנעדרים" היו מן הגורמים העיקריים להקמת שתי ועדות חקירה: ועדת שלגי (1988) וועדת כהן-קדמי (1996).

¹ במושג "עלייה המונית" הכוונה לעלייה שמתקיימים בה הפרמטרים האלה: שיגור שליחים מהארץ כדי לעודד את העלייה מאותה ארץ, ארגון וריכוזם של העולים במחנה מעבר בגולה, הסעתם המאורגנת לארץ (בדרך הים או בדרך האוויר) וקליטת העולים בארץ במחנות ובמתקנים זמניים.

השלטונות הבריטיים, ששלטו הן בעדן, נמל היציאה של רוב יהודי תימן, הן בארץ, את שערי העלייה. בדרך זו מנעו את עלייתם של יותר מ-8,000 יהודים שכבר חיכו בעדן לעלייה. כמה מהיהודים נאלצו לשוב לתימן, אך כ-4,000 סירבו לשוב לבתייהם והעדיפו להישאר בעדן. הסוכנות היהודית (בסיוע הג'ונט) הקימה עבורם מחנה שנקרא "גאולה", ובו שהו במשך כארבע שנים.² דיירי מחנה זה היו עתידים לעלות לישראל בגל הראשון של מבצע "על כנפי הנשרים" בדצמבר 1948. ערב הכרזת המדינה מנתה קהילת יהודי תימן בישראל כ-35,000 נפש.

מבצע "על כנפי נשרים"

ב-17 בדצמבר 1948, כלומר עוד בשלהי מלחמת העצמאות, החל השלב הראשון של עליית "על כנפי נשרים" עם הטסתם של דיירי "מחנה גאולה" שהמתינו כבר שנים לעלות לישראל. עד חודש מרס 1949 עלו כל תושבי המחנה ועוד כ-1,500 פליטים ששהו בעיר עדן. סך הכול כ-5,500 עולים. מעניין שהעולים בגל הראשון טסו מעל שדות הקרב שבהם לחמו חיילי צה"ל נגד הפולש המצרי,³ אולם מטוסי העולים טסו בבטחה אף שהלחימה כללה גם פעילות אווירית, כדברי הרשב"ם לפסוק: "ואשא אתכם על כנפי נשרים... שהעברתי אתכם על הים ביבשה, כנשרים שעוברים ימים דרך פריחה".

השלב השני של עליית "על כנפי נשרים" החל ביוני 1949 ונמשך עד ספטמבר 1950. הפעם דובר ביהודים שבאו מתימן גופא לאחר קבלת אישור של האימאם של תימן. עם הגעת הבשורה לתימן בדבר ייסודה של מדינה יהודית החלו היהודים לממש את נכסיהם, בדרך כלל במחירים שמתחת לשוויים האמתי, ולצאת מתימן דרומה לעבר מושבת הכתר הבריטית עדן. הדרך לעדן הייתה קשה וארכה בין עשרה ימים לשבועיים. עולים רבים לא היו מסוגלים להתמודד עם הקשיים הגדולים והתמוטטו, נפטרו ונקברו במקום. השורדים הגיעו באפיסת כוחות ל"מחנה חאשד"⁴ שלא היה אלא אוסף של חושות שבמקרה הטוב מסוגל היה לאכלס בדוחק 1,000-2,000 איש. ברם, הנחשול האדיר של יהודים שיצאו את תימן בדרכם לישראל מילא את המחנה הרבה מעבר לתכנון המקורי. בשיא העלייה הצטופפו בו כ-13,000 עד 14,000 עולים. תנאי המחיה היו קשים ביותר: רבים מיהודי תימן הגיעו למחנה חולים ובחוסר כול, התנאים הסניטריים במקום היו ירודים, והצוות הרפואי לא היה מסוגל להתמודד עם האנדרלמוסיה. בישראל התנהלו דיונים בשאלה אם להעלות את היהודים התימנים מיד, או שמא מוטב להמתין ולהעלות קהילות יהודיות אחרות שיכלו "לתרום" יותר למדינה הצעירה. יצחק גרינבוים, גזבר הסוכנות ושר הפנים הראשון, טען בשנת 1949 כי אם יעלו את יהודי תימן לאלתר, הם יהיו מעמסה על הציבור. גרינבוים לא היה היחיד שהחזיק בדעה זו, שהייתה דעת הרוב בין קברניטי העלייה והקליטה. אליהו דובקין, חבר הנהלת הסוכנות היהודית, אמר כי "אינני רואה כל אסון בזה שאנשים יישארו בעדן".⁵ בסופו של דבר החליטו ראש הממשלה דוד בן גוריון וראש מחלקת העלייה בסוכנות היהודית, יצחק רפאל, כי למרות הקשיים ואולי דווקא בשל הקשיים שהיוצאים מתימן היו מצויים בהם, יש להעלות אותם ארצה לאלתר.⁶ השלב השני של מבצע "על כנפי נשרים" הסתיים בספטמבר 1950, ובמהלכו הגיעו 42,862 עולים מתימן ועדן. בזה הסתיים השלב העיקרי של העלייה, אף כי העלייה בשלבה השלישי נמשכה עד חודש אפריל 1956, עם הגעתם של 1,793 עולים נוספים בעלייה ה"מוטסת".

סיכום

עליית "על כנפי נשרים" הייתה העלייה הראשונה מארצות האסלאם והייתה, כאמור, המשך ישיר של העלייה הגדולה שהגיעה מתימן במלחמת העולם השנייה. מחד גיסא זאת הייתה עליית הצלה וניצול של חלון הזדמנויות היסטורי, אך מאידך גיסא דובר גם על הגשמת חלום של גולה שלמה שחיכתה במשך

² ראו: דב לויטן, "עליית יהודי תימן וקליטתם בישראל בתקופת מלחמת העולם השנייה: תקדים היסטורי לעלייה ולקליטה המונית", תימא ד', תשנ"ד, עמ' 207-225.

³ במבצע "חורב" (מבצע "עין") למיגורם הסופי של הכוחות המצריים בדרום.

⁴ מחנה מעבר חדש שנבנה ליד "מחנה גאולה" שפורק.

⁵ פרוטוקול ישיבת הנהלת הסוכנות היהודית, 6 באוקטובר 1949, אצ"מ.

⁶ בישיבת הנהלת הסוכנות שהתקיימה ב-30 בספטמבר 1949 אמר יצחק רפאל: "את העלייה מתימן אי אפשר להפסיק. אני יכול להפסיק כל אלה שיושבים במקומותיהם ואפילו באירופה. התימנים מתגוללים ברחוב ובמדבר". אצ"מ. וראו מאמרי, "עליית יהודי תימן לישראל – הגשמת חלום או שבר חברתי", בתוך: אליעזר דון-יחיא (עורך), בין מסורת לחידוש: מחקרים ביהדות, ציונות ומדינת ישראל, ספר זיכרון ליהושע קניאל, רמת גן תשס"ה, עמ' 380. אסתר מאיר-גליצנשטיין כתבה בספרה ביקורת קשה של על חלקן של הג'וינט בארגון העלייה. ראו: יציאת יהודי תימן: מבצע כושל ומיתוס מכונן, תל-אביב 2012, עמ' 103-238.

מאות שנים באמונה גדולה להתגשמות חלומה לעלות לארץ-ישראל. קליטתם של העולים הללו בארץ לא הייתה קלה,⁷ אך תרומתם לחברה ולמדינה ניכרת היטב בתחומים רבים, כגון התיישבות, חינוך, תרבות וביטחון.

בשנים אלו אנו עדים לחיסולה הסופי של שארית הפלטה בתימן. אותם יהודים אשר מסיבות שונות לא עלו בעבר לישראל זוכים עכשיו להצטרף לאחיהם הוותיקים בארץ.

---

⁷ האירוע המכונן של קליטתם של יהודי תימן בישראל נלווה לצערנו גם ב"אקורדים צורמים". הדבר התבטא בין השאר בפרשות "ילדי תימן הנעדרים", משבר החינוך, גזיזת הפאות לילדי העולים, גנבת רכוש, תכשיטים וכתבי יד עתיקים ופרשת "עמקה". ראו בעניין זה את מאמרי בהערה לעיל.